

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Б. Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университети
К 08.22.656 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: 338.23, 338.242, 228.27.

Кунназаров Айбек Ысмайылович

**Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун
натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу**

08.00.05 – тармактык экономика

Экономика илимдеринин кандидаты
илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
Авторефераты

Ош - 2024

Диссертациялык иш Баткен мамлекеттик университетинин Кызыл-Кыя технология, экономика жана укук институтунун техника, экономика жана курулуш кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчиси: Гыязов Айдарбек Токторович,
экономика илимдеринин доктору, доцент,
Баткен мамлекеттик университетинин
ректору

Расмий оппонентер: Турдиев Талаай Исраилович,
экономика илимдеринин доктору, доцент,
РМСУнун Ош шаарындагы филиалы,
Директордун орун басары

Туголбаева Дарыйка Манасбековна
экономика илимдеринин кандидаты,
Муса Рыскулов атындагы ИИУ КЭУ
«Туризм, меймандостук жана айлана
чөйрө» кафедрасынын башчысы

Жетектөөчү мекеме: Исхак Раззаков атындагы Кыргыз
мамлекеттик техникалык университетинин
«Экономикалык коопсуздук жана маркетинг»
кафедрасы, Дареги: 720044, Бишкек шаары
Ч. Айтматов проспекти 66.

Экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишти коргоо 2024-жылдын 28-июнь күнү экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча К 08.22.656 диссертациялык кеңештин отурумунда Ош мамлекеттик университети жана Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинде өтөт, дареги: 723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Масалиев проспекти 80, 509 аудиториясы.

Диссертацияны коргоонун zoom-webinar онлайн трансляциясынын идентификациялык коду <https://vc.vak.kg/b/082-ycm-vdp-yrv>

Диссертация ОшМУнун (723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Ленин көч., 331) жана Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин (723500, Кыргыз Республикасы, Ош шаары, Айтиев көч., 176) китепканаларынан менен диссертациялык кеңеш түзүлгөн уюмдардын китепканаларынан таанышууга болот, ошондой эле https://stepen.vak.kg/k_08_22_656/kunnazarov-ajbek-ysmailovich/ веб-сайтынан таанышууга болот.

Автореферат «27» май 2024-жыл жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы э.и.к.

Исманалиев К. И.

ИШТИН ЖАЛПЫ СЫПАТТАМАСЫ

Диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугу Кыргыз Республикасынын бардык чарба жүргүзүүчү субъектилери тарабынан жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу маселелерине көңүл буруунун жогорулашына байланыштуу болуп саналат. Прогрессивдүү кыргыз коомунда экологиялык позиция учурда ачык калыптанып, экопродукцияга олуттуу суроо-талап жаралды. Курч экологиялык баалуулуктар биздин өлкөнүн глобалдык интеграцияланган бизнес чөйрөсүнө терең сиңип калды. Ата мекендик бизнести жогорку деңгээлдеги экологиялык жоопкерчиликти көрсөтүүгө үндөгөн бизнес экологиялык маданият калыптанды.

Баяндалган жеке экологиялык демилгелерге мамлекет тарабынан колдоо көрсөтүлөт жана жетекчиликке алынат. Улуттук деңгээлде Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканы өнүктүрүү саясаты жарыяланды. Бул саясат Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Экологиялык коопсуздугунун Концепциясында чагылдырылган, ал ата мекендик экономикалык тутумда экономикалык өсүүнүн “жашыл” багытын ишке ашыруу үчүн бекем мыйзамдык негизди түзөт. Бул мыйзамдык негиз Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгы менен бекитилген 2026-жылга чейин Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук программасы менен толукталып, декарбонизация өлкөбүздүн “жашыл” экономикасынын артыкчылыктуу багыты катары белгиленди.

Бул тармактагы көйгөй Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканы өнүктүрүү үчүн зарыл болгон практикалык иш-чаралардын жетишсиз конкреттештирилгендиги, ошондой эле ата мекендик экономикалык тутумдун бул курсун күчтүү илимий-методикалык жактан камсыз кылуунун жетишсиздиги менен шартталат. Жаратылышты пайдалануу экономикасынын жана айлана-чөйрөнү коргоонун теориялык негиздери Д.А. Айрапетов, М.В. Алябьева, Т.М. Алябьева, Е.В. Бобрышева, А.А. Булаков, С.А. Вдовин, Е.С. Волкова, Л.И. Гончарова, А. Квадрио Курцио, Е.Д. Комаревцева, М.Коммон, В.А. Конобраткина, Д.В. Кудряшова, А.А. Курочкина, Ф.Д. Ларичкин, М.А. Мельник, Л. Мирошников, О.Г. Невидимова, Е.Н. Островская, В.А. Павленко, Е.Е. Петрова, М.В. Решетова, К.А. Тисделл, Е.О. Ушакова, А.М. Фадеев, С.В. Федосеев, А.И. Холл, А.Э. Череповицын, Ю.Ш. Шадиметов, И.Шумахер, Е.П. Янкович жана башка окумуштуулардын эмгектеринде чагылдырылган.

Учурдагы адабияттарда, атап айтканда Х.Абуду, С.Д. Агъеман, И.Альварес -Меаса, Д.Басак, К.Билал, А.Бозе, М.С. Вавилкин, И.А. Дубровин, Л.Йе, Д.Канная, А.С. Куличенко, Н.С. Пласкова, С.Рой, Р.М.Рио-Бельвер, Н.А. Рытова, Р.Сай, Е.Саррабейтия -Бильбао, М.И. Табаш, О.В. Умгаева, П.К. Уэссе кенже, С. Цао, И.Р. Чоудхури, М.Хака-Мадариага, Дж Хан, М.А. Хоссин, М. Ш.Шаббир жана башка авторлордун эмгектеринде өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун өлчөө критерийлери катары

жаратылышты пайдалануунун туруктуулугу жана натыйжалуулугу сунушталат.

Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоого байланышкан методологиялык маселелер Н.С. Волостнов, В.А. Гаврилова, А.М. Жороева, М.Н. Игнатьева, Н.А. Кайимов, О.Г. Комарова, А.Л. Лазутина, Н.Е. Назарова, З.Р. Носков, Н.Г. Пусьра, Н.Н. Романовская, В.Е. Стровский, Н.К. Суйналиева жана башка изилдөөчүлөрдүн басылмаларында чагылдырылган.

Кыргыз Республикасынын социалдык - экологиялык -экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасы Д.Ж. Асанбекова, М.Джан, Н.Джолдошев, Т.Джолдошева, А.Т. Жакыпбекова, Ж.И. Истамкулов, А.Кадыралиев, Х.Кан, У.А. Кенжебек, В. Кожоголова, А. Кожомкулова, А.М. Козубалаева, Г.А. Кулчинова, Л.Майсигов, Л.Мардалиева, К.Н. Мурат, И.И. Озийгит, У.Суеркулов, Г.Супаева, Б.М. Туманбаев, А.Ходжаоглу-Озийгит, Т.М. Чодураев, Ж.Шералиева, И.Э. Ялчин жана башка окумуштуулардын изилдөөлөрүндө баяндалган.

Жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу темасы боюнча жарыяланган көп сандагы эмгектер бул диссертациялык изилдөө үчүн бекем теориялык негиз болуп саналат. Бирок, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумуна айлана-чөйрөнү сарамжалдуу башкаруу концепциясын колдонуунун көптөгөн илимий, методологиялык жана колдонмо маселелери чечилбеген бойдон калууда. Атап айтканда, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун социалдык-экономикалык баалоо үчүн көрсөткүчтөрдүн так тутуму түзүлө элек.

Бул баалоо үчүн колдо болгон методдордун көпчүлүгү тар чөйрөгө багытталган, ошондуктан алар өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу жөнүндө жарым-жартылай, бир тараптуу гана түшүнүк берет. Кыргыз Республикасындагы “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүгү, ошондой эле ата мекендик социалдык -экологиялык-экономикалык тутумда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин маңызы белгисиз, ал эми ата мекендик “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнү мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрү так эмес.

Бул диссертациялык изилдөө Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун заманбап тажрыйбасын жана келечегин изилдөөгө байланыштуу учурдагы адабияттардагы аныкталган боштуктарды толтурууга багытталган, бул жагдай теманы тандоону аныктаган.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери

менен байланышы. Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын 1999-жылдын 16-июнундагы № 53 «Айлана-чөйрөнү коргоо жөнүндө» Мыйзамын; Кыргыз Республикасынын Президентинин 2007-жылдын 23-ноябрындагы № 506 Жарлыгы менен бекитилген Кыргыз Республикасынын Экологиялык коопсуздугунун Концепциясын; Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 12-октябрындагы № 435 Жарлыгына ылайык Кыргыз Республикасын 2026-жылга чейин өнүктүрүүнүн Улуттук программасын практикага киргизүү боюнча илимий-методикалык негизди түзөт жана илимий-практикалык сунуштарды берет.

Диссертациянын максаты - Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасын изилдөө жана анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин аныктоо болуп саналат. Бул максатка жетүү үчүн диссертацияда төмөнкү **милдеттер** коюлат:

- жаратылышты пайдалануунун концепциясын тактоо, экономиканын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашын калыптандыруу жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасын сунуштоо;
- өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо критерийлеринин тутумун жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоону сунуштоо;
- Кыргыз Республикасындагы жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү (поликритериалдык баа берүү) жана анын натыйжалары боюнча Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун жана туруктуулугунун имитациялык моделин түзүү;
- Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин сунуштоо;
- 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритмин иштеп чыгуу;
- 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштарды берүү.

Диссертациянын илимий жаңылыгы өлкөнүн социалдык - экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун системалуу түшүнүүнү калыптандырууда, Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканын улуттук моделин өзгөчөлүктөрүн тактоодо, ата мекендик социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин маңызын,

ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн бул тутумду мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүдө турат. Диссертациялык изилдөөнүн төмөнкү натыйжалары илимий билимдин өсүшүнө өбөлгө түзөт:

1. Жаратылышты пайдалануунун концепциясы экологиялык жоопкерчиликтиң негизинде ишке ашырылууга тийиш болгон жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону туюндурган чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары такталды, ага ылайык экономиканын социалдык-экологиялык өнүгүүсүнө системалуу көз караш калыптанды жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы сунушталды;

2. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо үчүн критерийлердин тутуму жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоону комплекстүү методологиялык камсыздоо сунушталды, ал жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формуланы жана өлкөнүн социалдык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоо үчүн атайын иштелип чыккан шкаланы өз ичине камтыйт.

3. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү, ал Кыргыз Республикасында бул натыйжалуулукка поликритериалдык баа берүү болуп саналат, анын жыйынтыгы боюнча имитациялык моделдер түзүлүп, Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык--экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу тутуму жогору болгону менен, тең салмактуу эместигин, бул жагдай интенсивдүү “жашыл” өсүштүн фонунда социалдык-экономикалык кризиске алып келерин көрсөттү;

4. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми сунушталды, анын артыкчылыктары экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу, мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү, рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экологиялык инвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу, ошондой эле Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу) болуп саналат;

5. 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты, анын артыкчылыктары болуп жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-чаралардын так ырааттуулугу, 2030-жылга чейин жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мезгилдүүлүгү, ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү, ошону менен бирге жаратылышты сарамжалдуу

пайдалануунун натыйжалуулугун, туруктуулугун жана аны көзөмөлдөөнү жогорулатуу;

6. Жогорудагы алгоритмге ылайык 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү боюнча комплекстүү сунуштар берилди, ал Кыргыз Республикасынын 2030-жылга чейинки социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасын» жана Кыргыз Республикасында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын камтыйт.

Алынган натыйжалардын практикалык мааниси келечек багыттарды негиздөөдө, комплекстүү илимий-методикалык камсыздоону жана Кыргыз Республикасында анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу жолу менен жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мониторингин жана башкарууну өркүндөтүү боюнча колдонулуучу сунуштарды иштеп чыгууда турат.

Диссертациянын бул тармактагы адабиятка кошкон салымы жана алынган натыйжалардын теориялык мааниси жаратылышты пайдалануунун экономикасы жөнүндө теориялык идеяларды системалаштыруу, Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин өзгөчөлүктөрүн тактоо, ошондой эле анын кемчиликтерин жана аларды жоюу мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо болуп саналат.

Диссертацияда камтылган илимий иштелмелерди Кыргызстандын ЖОЖдорунун окуу процессинде “Экологиялык экономика”, “Жашыл экономика”, “Экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу”, “Корпоративдик экологиялык жоопкерчилик” сыяктуу окуу дисциплиналарын окутууда колдонууга болот.

Изилдөөнүн экономикалык мааниси диссертацияда түзүлгөн Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу призмасы аркылуу биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин ачып бергендиги менен шартталган. Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан кыйла артыкчылыктуу сценарийди практикага киргизүү боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын толук ишке ашырууга мүмкүндүк берет.

Диссертациянын коргоо үчүн берилген негизги жоболору:

1) Коомдогу иштердин, экономиканын жана табияттын абалынын айкалышына жараша туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүүсүнүн бир нече түрлөрү аныкталды. Эгерде социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжалуулуктун жогорку деңгээли бир убакта байкалса, экономикалык тутумдун туруктуу социалдык-экологиялык-

экономикалык өнүгүүсүнө жетишилет. Калган бардык учурларда бул тутумдун өнүгүшү туруктуу эмес.

Алсак, экологиялык натыйжалуулугу жогору, бирок социалдык-экономикалык натыйжалуулугу төмөн экономикалык тутумдун социалдык-экономикалык кризиси анын интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда келип чыгат. Социалдык-экономикалык натыйжалуулугу жогору, бирок экологиялык натыйжалуулугу төмөн болгон экономикалык тутумдун экологиялык кризиси анын интенсивдүү экономикалык өсүшүнүн жана социалдык прогрессинин фонунда пайда болот. Эгерде социалдык-экономикалык жактан да, экологиялык жактан да натыйжалуулук төмөн болсо, бул экономикалык тутумдун системалуу кризисин шарттайт, анда социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүү толугу менен жок деп эсептелет.

2) Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн автордук формула сунушталды, ага ылайык жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу берилген тутумда жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулугунун орточо арифметикалык маанисин табуу менен аныкталат. Алардын ар бири өзүнчө бааланат, бул жагдай терең, толук баа берүүнү камсыздайт жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугунун өзгөрүшүнүн себеп-натыйжа байланыштарын аныктоого мүмкүндүк берет.

Ошону менен бирге өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун аныктоочу шкала иштелип чыкты. Бул шкалага ылайык, өлкөнүн экономикалык, социалдык жана экологиялык туруктуулугуна туура келген Туруктуу өнүктүрүү максаттарынын (ТӨМ) көрсөткүчтөрүнүн орточо арифметикалык маанилери канчалык чоң, ал эми ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүшү канчалык аз болсо, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануу практикасы ошончолук туруктуу болот.

3) 2022-жылы Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн натыйжасында жаратылышты пайдалануунун топтолгон жетишкендиктеринин өсүү темпи жаратылышты пайдалануунун кемчиликтеринин өсүү темпине караганда тезирээк экендиги аныкталган. Бул Кыргыз Республикасынын социалдык -экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун жогорку интегралдык натыйжалуулугун көрсөтүп турат. Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун интегралдык туруктуулугу жогору, жаратылышты пайдалануунун туруктуулугунун өзгөрүүсү төмөн болуп чыкты.

Автордук шкала боюнча, бул айкалыштыруу биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумундагы жаратылышты пайдалануу практикасынын “дээрлик жетишилген туруктуулугу” катары чечмеленет. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу

пайдалануу өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн оптималдуу түрүнө - туруктуу өнүгүүгө өтүүнү болжолдойт. Бул жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугун жана туруктуулугун, ошондой эле Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун экологиялык натыйжалуулугун андан ары жогорулатууну талап кылат.

4) Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу потенциалын толук ишке ашыруу үчүн жогоруда аталган себептердин бардыгын жоюу, ошону менен биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизм өркүндөтүү зарыл. Анын өзгөчөлүгү - Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасын өнүктүрүүдө негизги ролду жеке рыноктун агенттерине бергендигинде. Бирок бул роль стихиялуу эмес, ата мекендик экономикалык тутумда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу үчүн стратегиялык артыкчылыктарды, талаптарды, нормаларды, стандарттарды белгилеген мамлекеттик жөнгө салуучу органдардын так жетекчилиги алдында аткарылат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча жеке рыноктун агенттеринин аракеттерин жөнгө салууну жакшыртуу үчүн мамлекет тарабынан бул аракеттер жекече эмес, жамааттык түрдө жүргүзүлөт. Бул максатта Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасынын бизнес чөйрөсүндө төрт перспективдүү интеграциялык процессти: мамлекеттик-жеке өнөктөштүк, экологиялык кластерлер, “жашыл” эркин экономикалык аймактар жана “жашыл” технопарктерди пайдалануу сунушталды.

5) Кыргыз Республикасында «жашыл» экономиканы өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүздүгүн камсыз кылуу максатында (адегенде 2026-жылга чейин, андан кийин 2027-2030-жылдары) анын натыйжалуулугу жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн жыйынтыгы боюнча 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатуунун алгоритми иштелип чыкты. Ал 2030-жылга чейинки мезгилде Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун үч баскыч менен жогорулатууну камтыйт.

Биринчи баскыч- жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугундагы чабал жактарды жоюу. Экинчи баскыч - ар кандай критерийлер боюнча натыйжалуулуктун ажырымын жоюу - жаратылышты туруктуу пайдаланууга жетишүү. Үчүнчү баскыч - натыйжалуулукту тең салмактуу жогорулатуу жана жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун бекемдөө.

6) Биздин өлкөдө “жашыл” экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө жогорку натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу үчүн түзүлгөн “жол картасына” ылайык, 2030-жылга чейин аны толуктоо үчүн Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана

туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасы иштелип чыкты. Эгерде план аткарылбаса, анда биздин өлкөдө жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун кесепеттери аныкталат. Эгерде кесепеттер олуттуу болсо, келечектеги мезгилде олуттуу четтөөлөр аныкталган расмий статистикалык көрсөткүчтөрдүн пландалган маанилерине жетүү боюнча чараларды күчөтүү зарыл.

Эгерде план ашыгы менен аткарылса, анда биздин республикада жаратылышты пайдалануунун туруктуулугу үчүн кесепеттери аныкталат. Эгерде кесепеттер олуттуу болсо, анда расмий статистиканын башка көрсөткүчтөрүнүн өсүү темптерин тездетүү мүмкүндүгү такталат. Эгерде мындай жагдай ыктымал болсо, өсүү темпин тездетүү мүмкүн болгон көрсөткүчтөр үчүн пландаштырылган маанилерди жогорулатуу сунушталат. Эгерде мындай жагдай мүмкүн болбосо, расмий статистиканын бул көрсөткүчү боюнча максаттуу көрсөткүчкө жетишүүгө багытталган иш-чараларды каржылоону кыскартуу максатка ылайыктуу. Бул пландан четтөөлөрдүн алдын алат жана иш жүзүндө пайда болсо, аларды оңдойт.

Изденип алуучунун жеке салымы. Диссертацияны жазууда изденип алуучунун фундаменталдык изилдөөлөрү «жашыл» экономикада башкаруунун объектиси катары жаратылышты пайдалануунун илимий түшүнүгүн тактады. Туруктуулуктун критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүшүнүн автордук типологиясы ишке ашырылган. Мониторингге автордун илимий-методикалык мамилеси иштелип чыккан жаратылышты пайдалануунун рационалдуулугуна мониторинг жүргүзүү, бул анын поликритериалдуулугунун негизинде баа берүүнүн тактыгын жогорулатууга, ошондой эле натыйжалуулук жана туруктуулук позициясынан баа берүүнүн натыйжаларын сапаттык чечмелөөнү жакшыртууга мүмкүндүк берет. Көрсөтүлгөн ыкма сыноодон өттү, ал Кыргыз Республикасындагы жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин өзгөчөлүктөрүн аныктоого, анын кемчиликтерин негиздөөгө жана аларды жоюунун келечегин көрсөтүүгө мүмкүндүк берди.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору төмөндөгүдөй сыноолордон өткөрүлдү.

Диссертациянын басылмаларда толук чагылдырылышы. Автордун диссертациянын темасы боюнча жалпы көлөмү 6 басма табакты түзгөн 15 илимий эмгеги жарык көргөн. Диссертациялык изилдөөлөрдүн натыйжалары илимий-практикалык конференцияларда баяндалган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациянын түзүмү кириш сөздү, үч бөлүмдү (анын ичинде 9 параграфты), корутундуну, 151 аталыштан турган пайдаланылган адабияттардын тизмесин жана үч тиркемени камтыйт. Диссертациялык иш тиркемелерди кошпогондо 170 беттен турат, 15 сүрөт жана 38 таблица камтылган.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө диссертацияда чечилип жаткан илимий-практикалык маселени актуалдуулугу негизделет, диссертациялык иштин максаты жана милдеттери түшүндүрүлөт, анын илимий жаңылыгы, фундаменталдык жана эмпирикалык мааниси баяндалат, коргоого берилген диссертациянын жоболору жана алардын сыноодон өтүлгөндүгү белгиленет.

Биринчи главада көрсөтүлгөндөй, «Айлана-чөйрөнү башкаруунун эффективдүүлүгүнүн жана туруктуулугунун фундаменталдык илимий принциптери» деген аталыштагы жаратылышты пайдалануунун автордук аныктамасы берилген, ал аныктамада жаратылышты пайдалануу чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары чечмеленет, ал экологиялык жоопкерчиликти негизинде ишке ашырылууга тийиш жана жаратылышка кылдат мамиле кылууну жана коргоону камтыйт. Сунушталган аныктаманын негизинде экономиканын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн системалуу көз карашы түзүлүп, 1-сүрөттө көрсөтүлгөн.

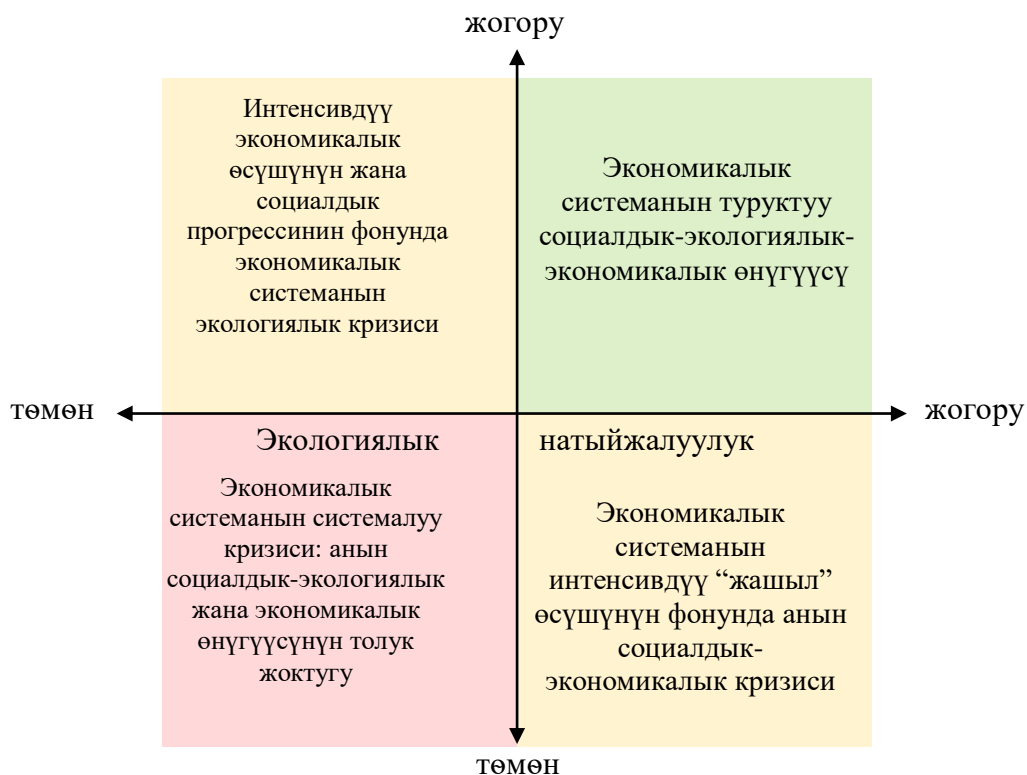

Булак: Жеке изилдөөлөрдүн негизинде автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.
1-сүрөт. Экономиканын социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнө системалуу көз караш

1-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, бул өнүгүүлөрдүн бардыгынын кесилишинде гана туруктуу өнүгүүгө жетишилет. Көрсөтүлгөн көз караш экономиканын системалуу социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнө жетишүүнүн жогорку татаалдыгын көрсөтөт. Коомдогу иштердин, экономиканын жана жаратылыштын абалынын айкалыштары практикада кандай байкалып жаткандыгына жараша туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүүсүнүн бир нече түрлөрү аныкталды. Экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы түзүлдү (2-сүрөт).

2-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, эгерде бир убакта социалдык-экономикалык жана экологиялык натыйжалуулуктун жогорку деңгээли байкалса, экономикалык тутумдун туруктуу социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнө жетишилет. Калган бардык учурларда бул тутумдун өнүгүүсү туруктуу эмес болот. Мисалы, экологиялык натыйжалуулук жогору, бирок социалдык-экономикалык натыйжалуулук

төмөн учурда экономикалык тутумдун интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда анын социалдык-экономикалык кризиси келип чыгат.

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

2-сүрөт. Экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы

Социалдык-экономикалык натыйжалуулук жогору, бирок экологиялык натыйжалуулук төмөн болгон экономикалык тутумдун экологиялык кризиси анын интенсивдүү экономикалык өсүшүнүн жана социалдык прогрессинин фонунда пайда болот. Эгерде социалдык-экономикалык жактан да, экологиялык жактан да натыйжалуулук төмөн болсо, бул экономикалык тутумдун системалуу кризисин шарттайт, анда толугу менен социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүү жок болот.

Экономикалык тутумдун социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун комплекстүү баалоо боюнча төмөнкү критерийлердин жыйындысы түзүлгөн (1-таблица).

Сунуш кылынган критерийлер тутумун эске алуу менен өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоонун автордук методу иштелип чыкты. Сунушталган ыкма өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун сандык өлчөө үчүн төмөнкү формуланы колдонууну камтыйт:

$$I \text{ ЖарпИН} = (\text{ЖарпЭН} + \text{ЖарпСН} + \text{ЖарпЭКГН}) / 3 \quad (1)$$

мында ЖарпИН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу, %;

ЖарпЭН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу, %;

ЖарпСН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун социалдык натыйжалуулугу, %;

ЖарпЭКГН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экологиялык натыйжалуулугу, %.

1-таблица. Экономикалык тутумдун социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун ар тараптуу баалоо критерийлеринин топтому

Критерийлердин түрү	Критерий	критерий менен камтылган ТӨМ
Экономикалык натыйжалуулуктун критерийлери	Экономикалык өсүш	ТӨМ 8
	Глобалдык атаандаштык, эл аралык интеграция жана экспорттук потенциалды ачуу	ТӨМ 17
	Санариптештирүү, өнөр жайдын өнүгүү деңгээли, инновациялык жигердүүлүк, инфраструктура	ТӨМ 9
	Аймактарды тең салмактуу өнүктүрүү	ТӨМ 11
	Мыйзамдык базаны жана институттарды өнүктүрүү	ТӨМ 16
Коомдук натыйжалуулуктун критерийлери	Калктын жашоо сапаты	ТӨМ 3, 4
	Жашоо деңгээли (жакырчылыкты жоюу)	ТӨМ 1
	Жумуш орду (жумушсуздук менен күрөшүү)	ТӨМ 8
	Адамдык потенциалды өнүктүрүү жана ачуу	ТӨМ 4, 8
	Социалдык теңсиздик менен күрөшүү (инклюзивдик коомду камсыздоо)	ТӨМ 5, 10
Экологиялык натыйжалуулуктун критерийлери	Энергетикалык коопсуздук (энергиянын жетиштүүлүгү, “тазалыгы”, аны керектөөнүн үнөмдүүлүгү)	ТӨМ 7
	Жаратылыш ресурстарын керектөө	ТӨМ 14, 15
	Көмүртек изи (декарбонизация)	ТӨМ 13
	Азык-түлүк коопсуздугу	ТӨМ 2
	Өндүрүш жана керектөө калдыктары	ТӨМ 12

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

формула (1) ылайык, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу бул тутумда жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык натыйжалуулугунун орточо арифметикалык маанисин табуу менен аныкталат. Алардын ар бири өзүнчө бааланат, бул терең деталдуу баа берүүнү камсыз кылат жана өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугунун өзгөрүшүнүн себеп-натыйжа байланыштарын аныктоого мүмкүндүк берет. Мисалы, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу төмөнкү формула менен өлчөнөт:

$$\text{ЖарпЭН} = \sum_{i=1}^n (\text{ЖарпэжӨТ}_i) / \sum_{j=1}^m (\text{ЖарпэбӨТ}_j) \quad (2)$$

мында ЖарпЭН - өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун экономикалык натыйжалуулугу, %;
 ЖарпэжӨТ - жаратылышты пайдалануудагы экономикалык жетишкендиктердин өсүү темпи, %;
 ЖарпэбӨТ — жаратылышты пайдалануудагы экономикалык мүчүлүштүктөрдүн өсүү темпи, %;

i – жаратылышты пайдалануунун каралып жаткан экономикалык жетишкендигинин сериялык номери;
 n – жаратылышты пайдалануудагы экономикалык жетишкендиктердин саны;
 j – жаратылышты пайдалануунун каралып жаткан экономикалык мүчүлүштүктөрүнүн катар номери;
 m – жаратылышты пайдалануудагы экономикалык мүчүлүштүктөрдүн саны.

Ошондой эле өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты башкаруунун туруктуулугуна матрицалык баа берүүнүн автордук методу иштелип чыккан. Сунушталган метод төмөнкү шкаланы колдонууну камтыйт (2-таблица).

2-таблица. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда пайдалануунун туруктуулугун аныктоо шкаласы

ТӨМ көрсөткүчүнүн маанилеринин өзгөрүшү ($V_{TӨМ}$), %	Өлкөнүн экономикалык (ЭН), социалдык (СА) жана экологиялык (ЭГ) натыйжалуулугуна ($T_{жар} = \frac{ЭН+СА+ЭГ}{3}$) туура келген ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн орточо арифметикалык маанилери, упайлар			
	$T_{жар} \geq 80$	$65 \leq T_{жар} < 80$	$50 \leq T_{жар} < 65$	$T_{жар} < 50$
$V_{TӨМ} \leq 25$	толук туруктуулук	туруктуулукка дээрлик жетти	туруктуулукка жетишүүгө даяр	олуттуу туруктуулук потенциалы
$25 < V_{TӨМ} \leq 50$	туруктуулукка дээрлик жетти	туруктуулукка жетишүүгө даяр	олуттуу туруктуулук потенциалы	туруктуулукка даяр эместиги
$V_{TӨМ} > 50$	туруктуулукка жетишүүгө даяр	олуттуу туруктуулук потенциалы	туруктуулукка даяр эместиги	толук туруксуздук

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

2-таблицада келтирилген шкала ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн өлкөнүн экономикалык (ЭН), социалдык (СН) жана экологиялык (ЭКГН) натыйжалуулугуна ($T_{жар} = \frac{ЭН+СН+ЭКГН}{3}$) туура келген орточо арифметикалык маанилери канчалык чоң экенин көрсөтүп турат. ТӨМ ($V_{TӨМ}$) көрсөткүчтөрүнүн маанилеринин өзгөрүүсү канчалык аз болсо, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануу практикасы ошончолук туруктуу болот.

$T_{жар}$ жана $V_{TӨМ}$ айкалышына жараша өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунун жаратылышты пайдалануу практикасында (туруктуулуктун төмөндөшү менен) төмөндөгүлөрдү: толук туруктуулук, дээрлик жетишилген туруктуулук, туруктуулукка жетүү үчүн даярдык, туруктуулук үчүн олуттуу потенциал, туруктуулукка даяр эместик жана толук туруксуздукту байкоого болот.

Экинчи главада “Кыргыз Республикасындагы экологиялык менеджменттин натыйжалуулугун жана туруктуулугун эмпирикалык талдоо өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык системасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун баалоо боюнча автордук методикага ылайык 2022-жылы өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүлдү.

3-таблицада аймактарды тең салмактуу өнүктүрүү критерийине ылайык экономикалык тутумду социалдык-экологиялык-экономикалык

өнүктүрүүнүн экономикалык натыйжалуулугу Кыргыз Республикасынын Улуттук статистика комитетинин статистикалык маалыматтары боюнча төмөнкүдөй бааланат:

- 2022-жылы Кыргыз Республикасынын аймактары боюнча реалдуу сектордун ишканаларынын теңдемделген финансылык натыйжаларынын өзгөрүшү 2021-жылга салыштырмалуу 23,68%га өстү, бул жаратылышты пайдалануудагы экономикалык мүчүлүштүк болуп саналат;

- 2022-жылы Кыргыз Республикасынын аймактары боюнча негизги капиталга инвестициялардын жылдык өсүү темпинин өзгөрүшү 2021-жылга салыштырмалуу 17,20%га төмөндөдү, бул жаратылышты пайдалануудагы экономикалык жетишкендик болуп эсептелет;

- 2022-жылы Кыргыз Республикасынын аймактарынын арасында ЕАЭБ менен өз ара соода жүгүртүүнүн көлөмүнүн өзгөрүшү 2021-жылга салыштырмалуу 20,82%га өстү, бул жаратылышты пайдалануудагы экономикалык мүчүлүштүк болуп саналат.

3-таблица. 2022-жылы Кыргыз Республикасында аймактарды тең салмактуу өнүктүрүү көрсөткүчтөрүнүн жылдык өсүү темпи

Көрсөткүчтөр		2022-ж.	2021- ж.	Өсүү темпи	Чечмелениши
Реалдуу сектордун ишканаларынын балансталган финансылык натыйжасы, миң сом	Ысык-Көл обл.	33678576,0	22016277,6	-	-
	Жалал-Абад обл.	3468751,3	4888195,1	-	-
	Нарын обл.	-99796,9	235780,4	-	-
	Баткен обл.	-52086,8	-33742,7	-	-
	Ош обл.	4028888,6	4123429,5	-	-
	Талас району	7669572,7	5091524,4	-	-
	Чүй обл.	11208209,3	15555702,5	-	-
	Өзгөрүү, %	137,80	111,42	23,68	мүчүлүштүк
Негизги капиталга инвестициянын жылдык өсүү темпи, %	Ысык-Көл обл.	100,6	71,4	-	-
	Жалал-Абад обл.	114,4	144,0	-	-
	Нарын обл.	105,5	96,7	-	-
	Баткен обл.	73,7	184,0	-	-
	Ош обл.	196,6	102,0	-	-
	Талас району	79,9	56,5	-	-
	Чүй обл.	103,6	85,2	-	-
	Өзгөрүү, %	36,70	41,80	-12,20	жетишкендик
ЕАЭБ менен өз ара соода жүгүртүүнүн көлөмү, миң доллар.	Ысык-Көл обл.	147102,0	102474,9	-	-
	Жалал-Абад обл.	163313,1	178887,0	-	-
	Нарын обл.	1557,2	660,4	-	-
	Баткен обл.	13496,1	7281,2	-	-
	Ош обл.	39391,2	78840,7	-	-
	Талас району	40172,1	20174,4	-	-
	Чүй обл.	1139344,4	636834,4	-	-
	Өзгөрүү, %	185,88	153,85	20,82	мүчүлүштүк

Булак: материалдардын негизинде автор тарабынан эсептелген жана түзүлгөн [74].

Интегралдык натыйжалуулук төмөнкүчө эсептелди: $ИН = (0,51 + 2,18 + 0,64)/3 = 3,33/3 = 1,11$. Бул жагдай жаратылышты пайдаланууда жалпы жетишкендиктердин өсүү темпи жаратылышты пайдалануудагы жалпы кемчиликтердин өсүү темпине караганда тез экенин билдирет. Алынган баалоонун натыйжасы Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-

экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун жогорку интегралдык натыйжалуулугун көрсөтөт. Ошондой эле Кыргыз Республикасынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун туруктуулугуна мониторинг жүргүзүлүп, Кыргыз Республикасынын 2023-жылдагы бул өнүгүүсүнө 3-таблицада поликритериалдык баа берилген.

3-таблица. Кыргыз Республикасынын 2023-жылдагы социалдык-экологиялык жана экономикалык өнүгүүсүнүн туруктуулугуна поликритериалдык баа берүү

Критерийлердин түрү	Критерийлерди камтыган КТКлар	“goal score” көрсөткүчүнүн мааниси “SDG index score” алкагында ТӨМдү ишке ашыруунун жыйынтыгын чагылдырат		Жалпыланган туруктуулук
Экономикалык	ТӨМ 8	69.6		Экономикалык: 64,6%
	ТӨМ 17	71.6		
	ТӨМ 9	37.5		
	ТӨМ 11	89.2		
	ТӨМ 16	55.2		
Социалдык	ТӨМ 3 ТӨМ 4	74.9 92.6	(74,9+9,6)/2=42,3	Социалдык: 72.5%
	ТӨМ 1	92.1		
	ТӨМ 8	69.6		
	ТӨМ 4 ТӨМ 8	92.6 69.6	(92,6+69,6)/2=81,1	
	ТӨМ 5 ТӨМ 10	61.7 92.7	(61,7+92,7)/2=77,2	
Экологиялык	ТӨМ 7	78.1		Экологиялык: 79.2%
	ТӨМ 14 ТӨМ 15	н/д 70.9	70.9	
	ТӨМ 13	94.8		
	ТӨМ 2	60.4		
	ТӨМ 12	91.9		

Булак: материалдардын негизинде автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн

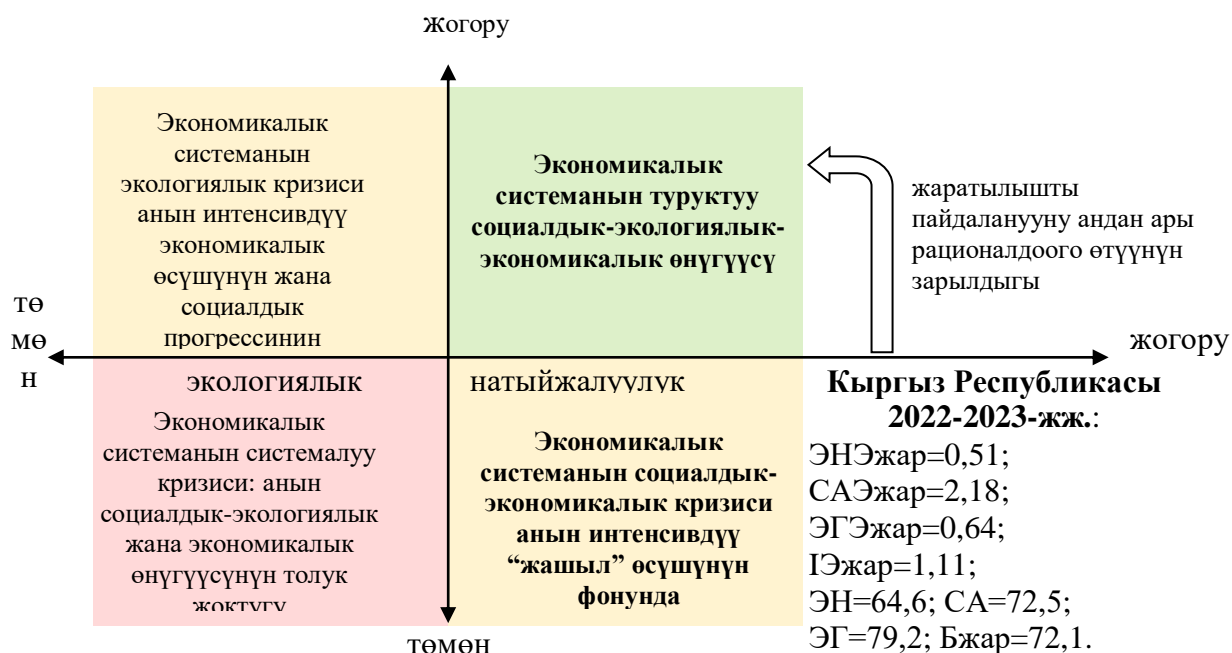
¹ Туруктуу өнүгүү боюнча отчет 2023: SDG стимулун ишке ашыруу [Электрондук ресурс]. – SDG Трансформация борбору (БУУ). – Кирүү режими: <https://dashboards.sdgindex.org/>

3-таблицада 2023-жылы Кыргыз Республикасынын экономикалык (ЭКТ), социалдык (СТ) жана экологиялык (ЭГТ) туруктуулугуна ылайык келген ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн орточо арифметикалык көрсөткүчү төмөнкүдөй эсептелген: $T_{жар} = (64,6 + 80,7 + 79,2) / 3 = 74,8$ балл

Алынган маани $65 \leq U_{prg} < 80$ интервалына түштү, башкача айтканда, Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун интегралдык туруктуулугу жогору. 3-таблицадагы ТӨМ көрсөткүчтөрүнүн арифметикалык стандарттык четтөөлөрү 8,9 балл болгон жана өзгөрүү төмөнкүдөй эсептелген: $V_{ТӨМ} = 8,9 * 100\% / 74,8 = 11,9\%$

Алынган маани $V_{ТӨМ} \leq 25$ интервалына түштү, башкача айтканда, Кыргыз Республикасында жаратылышты туруктуу пайдалануудагы өзгөрүү төмөн болуп чыкты. Автордук шкала боюнча $T_{жар}$ жана $V_{ТӨМ}$ айкалышы

өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануу практикасынын “дээрлик жетишилген туруктуулугу” катары чечмеленет. Биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун (2022-жылы) жана туруктуулугун (2023-жылы) баалоонун натыйжаларын бириктирүү туруктуулук критерийи боюнча Кыргыз Республикасынын экономикалык тутумунун өнүгүү түрлөрүн аныктоого мүмкүндүк берди (3-сүрөт).

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

3-сүрөт. 2022-2023-жылдары Кыргыз Республикасынын экономикалык тутумун туруктуулук критерийи боюнча өнүктүрүүнүн имитациялык модели жана түрү

3-сүрөттө көрсөтүлгөндөй, Кыргыз Республикасын 2022-2023-жылдары туруктуулук критерийи боюнча өнүктүрүү экономикалык тутумдун интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда анын социалдык-экономикалык кризисинин түрүнө туура келет. Бул биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумдарынын тең салмаксыздыгын көрсөтөт: социалдык жана экологиялык өнүгүү экономикалык өнүгүүдөн алдыда турат.

Үчүнчү главада “Кыргыз Республикасында жаратылышты башкаруунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун келечеги” Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу потенциалын толук ишке ашыруу үчүн жогоруда аталган себептердин бардыгын жоюу, ошону менен биздин өлкөдө жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүү зарыл экендиги негизделди. Буга жетишүүдө “жашыл” экономикада интеграциялык процесстерди жигердештирүү сунушталат (4-сүрөт).

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизмдин (4-сүрөт)

колдонуудагы механизмге салыштырмалуу өзгөчөлүгү мында - Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономикасын өнүктүрүүдө жеке рыноктун агенттерине негизги ролду берет. Бирок бул роль стихиялуу эмес, ата мекендик экономикалык тутумда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу үчүн стратегиялык артыкчылыктарды, талаптарды, нормаларды, стандарттарды белгилеген мамлекеттик жөнгө салуучу органдардын так жетекчилиги астында аткарылат.

Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча жеке рыноктун агенттеринин аракеттерин жөнгө салууну жакшыртуу максатында мамлекет тарабынан бул аракеттер жекече эмес, жамааттык түрдө жүргүзүлөт. Бул үчүн Кыргыз Республикасынын “жашыл”

Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу механизмдин ишке ашыруунун артыкчылыктары:

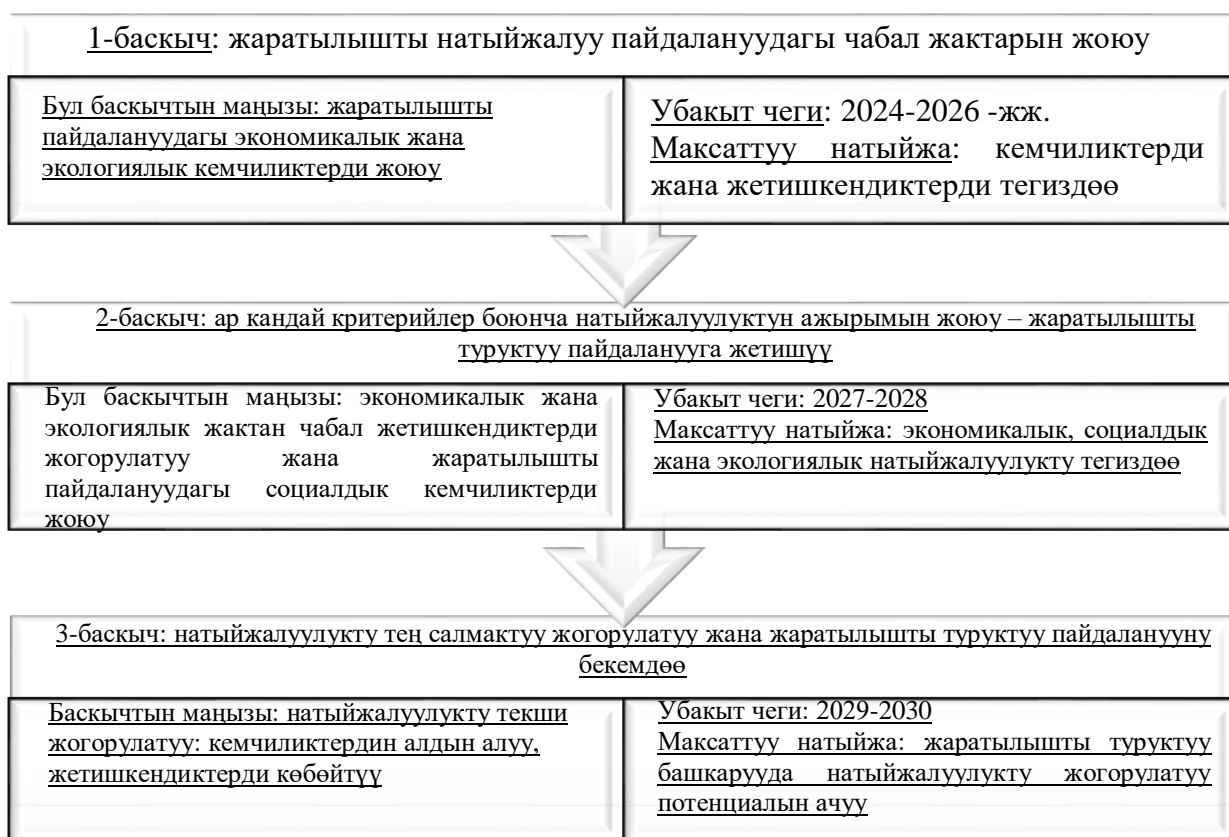
- экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу;
- мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү;
- рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экоинвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу;
- Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу багыттарын системалуу камтуу (кемчиликтерди толтуруу).

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

4-сүрөт. Кыргыз Республикасында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун өркүндөтүлгөн уюштуруучулук-экономикалык механизми

экономикасынын бизнес чөйрөсүндө төрт келечектүү интеграциялык процессти : мамлекеттик-жекече өнөктөштүктү, экологиялык кластерлерди, “жашыл” эркин экономикалык аймактарды жана “жашыл” технопарктерди колдонуу сунушталат.

Иштелип чыккан механизмди ишке ашыруу КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн төмөнкүдөй артыкчылыктарды берет: ийкемдүүлүгүн жана жашыл экономиканын ички рынокторунун өзгөрүлмө муктаждыктарына ыңгайлашуусун жогорулатуу аркылуу экологиялык каржылоонун натыйжалуулугун жогорулатуу; мамлекеттик (улуттук) бюджетке экологиялык каржылоонун жүгүн азайтуу жана аны жеке эко-инвесторлорго берүү; рыноктордо “жашыл” атаандаштыкка дем берүү, экоинвестицияларды көбөйтүү жана жаратылышты циклдик сарамжалдуу пайдалануу; мамлекет тарабынан максаттуу жөнгө салуу иш-чараларынын жардамы менен КРында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу чөйрөлөрүн системалуу камтуу.

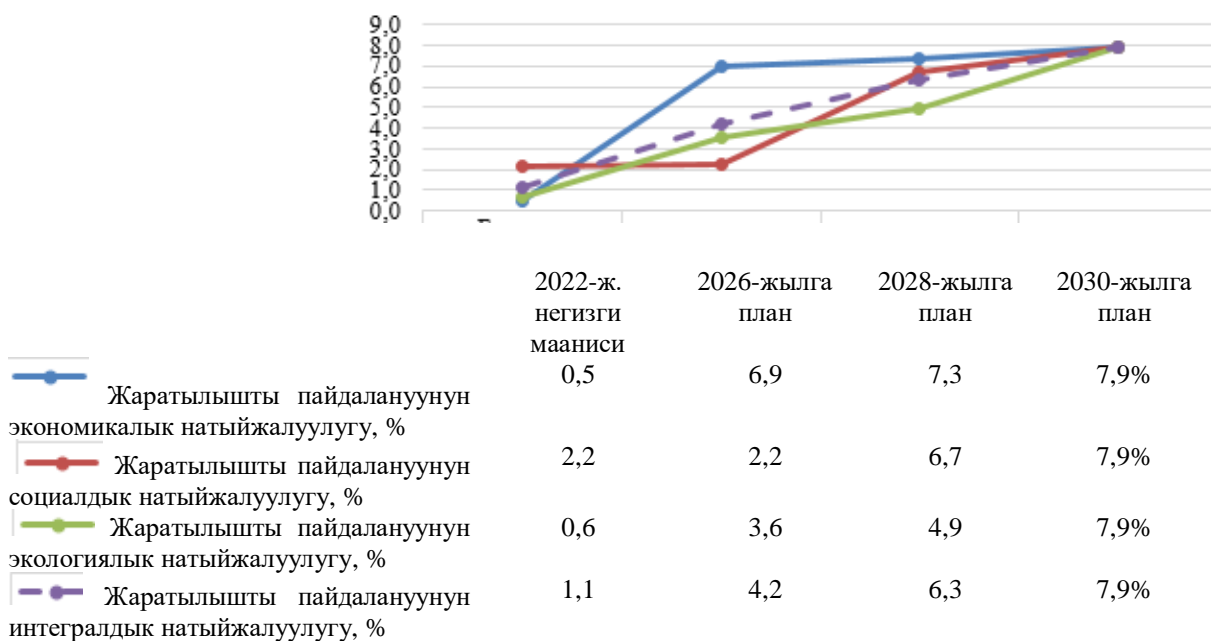
Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

5-сүрөт. 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу алгоритми.

5-сүрөттөн көрүнүп тургандай, 2030-жылга чейинки мезгилде КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун биринчи баскычы жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугундагы чабал жактарды жоюу болуп саналат. Экинчи баскыч ар кандай критерийлер боюнча натыйжалуулуктун ажырымын жоюу - экологияны туруктуу башкарууга жетишүү болуп эсептелет. Үчүнчү баскыч -

натыйжалуулукту тең салмактуу жогорулатуу жана жаратылышты пайдалануунун туруктуулугун бекемдөөдө турат.

КРында «жашыл» экономиканы өнүктүрүүнүн үзгүлтүксүздүгүн (адегенде 2026-жылга чейин, андан кийин 2027-2030-жылдары) камсыз кылуу максатында КРынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн жыйынтыгына таянуу менен 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу алгоритми иштелип чыккан, ал 5-сүрөттө көрсөтүлгөн.

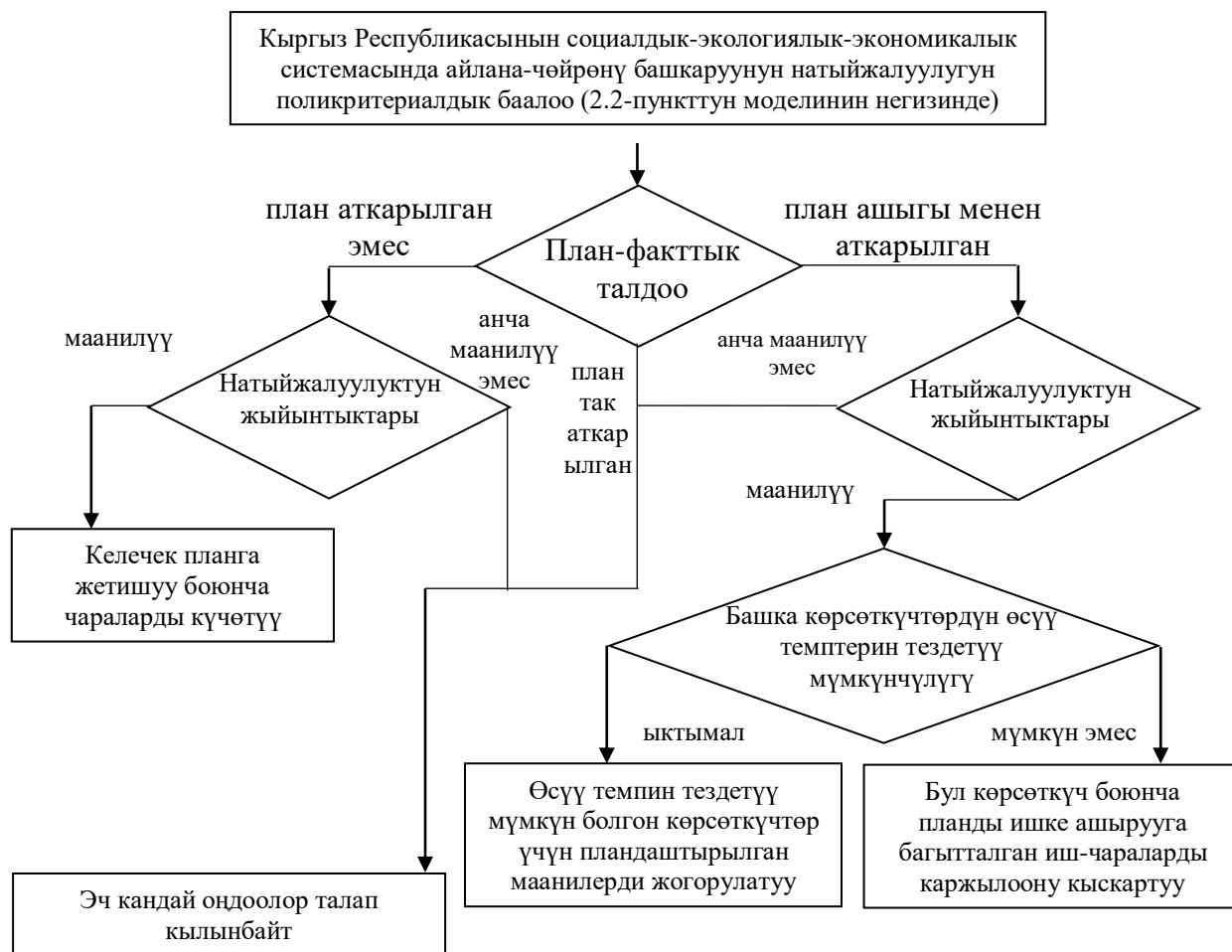
Булак: Жеке изилдөөнүн негизинде автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

6-сүрөт. 2030-жылга чейин КРынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча “Жол картасы”.

КРында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун сүрөттөлгөн алгоритми төмөнкүдөй артыкчылыктарга ээ: жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча иш-аракеттердин так ырааттуулугу; жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу 2030-жылга чейин мезгилдүүлүккө бөлүштүрүү; ар бир баскычта жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууга артыкчылык берүү; жаратылышты натыйжалуу жана туруктуу пайдаланууну бир эле учурда жогорулатуу; жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну көзөмөлдөө. 2030-жылга чейин КРынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу боюнча «жол картасы» түзүлдү (6-сүрөт).

Биздин өлкөдө “жашыл” экономиканы мамлекеттик жөнгө салуу чөйрөсүндө жогорку натыйжалуу чечимдерди кабыл алуу үчүн түзүлгөн “жол картасына” (6-сүрөт) ылайык жана аны толуктоо үчүн КРында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна

туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын иштелип чыкты (7-сүрөт).

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан жана түзүлгөн.

7-сүрөт. КРында 2030-жылга чейин жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасы.

7-сүрөттөгү логикалык схемага ылайык, 2030-жылга чейинки мезгилде КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна жүргүзүлгөн мониторинг КРынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун поликритериалдык баалоону камтыйт. Андан кийин, каралып жаткан алгоритмге ылайык, план-факттык талдоо жүргүзүлөт: расмий статистиканын ар бир көрсөткүчү боюнча аныкталган иш жүзүндөгү маанилер пландаштырылгандар менен салыштырылат.

Эгерде план так аткарылса, анда эч кандай оңдоолор талап кылынбайт. Эгерде план аткарылбаса - анда биздин өлкөдө жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугунун кесепеттери аныкталат. Маанилүү кесепеттер болгон учурда расмий статистиканын көрсөткүчтөрүнүн пландаштырылган маанилерине жетүү боюнча чараларды күчөтүү зарыл, алар үчүн келечектеги мезгилде кооптуу четтөө аныкталган. Эгерде кесепеттер анча маанилүү эмес болсо, анда эч кандай оңдоолор талап кылынбайт.

Эгерде план ашып кетсе - анда биздин өлкөдө экологияны башкаруунун туруктуулугу үчүн кесепеттер аныкталат. Майда кесепеттер үчүн эч кандай оңдоо талап кылынбайт. Эгерде кесепеттер олуттуу болсо расмий статистиканын башка көрсөткүчтөрүнүн өсүү темптерин тездетүү мүмкүндүгү аныкталат. Ал эми буга жетүү мүмкүн болсо, өсүү темпин тездетүү мүмкүн болгон көрсөткүчтөр үчүн пландаштырылган маанилерди жогорулатуу сунушталат. Эгерде бул мүмкүн болбосо, расмий статистиканын бул көрсөткүчү боюнча максаттуу көрсөткүчкө жетишүүгө багытталган иш-чараларды каржылоону кыскартуу максатка ылайыктуу. Бул пландан четтөөлөрдүн алдын алат жана иш жүзүндө четтөөлөр пайда болсо, аларга оңдоо-түзөө киргизилет.

Корутундуда диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын негизинде негизги тыянактар чыгарылды, анда коюлган көйгөйдү изилдөөнү андан ары улантуу боюнча сунуштар берилди.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча төмөнкүдөй тыянактар чыгарылды:

1. Жаратылышты пайдалануунун экономикасы жөнүндөгү теориялык ойлор системалаштырылды. Бул жагдай жаратылышты кабыл алуу критерийи жана ага жаратылышты пайдалануу субъектилеринин мамилеси боюнча жаратылышты пайдалануу экономикасынын маңызын чечмелөөдө концептуалдык ыкмалардын автордук классификациясын түзүүгө мүмкүндүк берди. Ага ылайык жаратылышты пайдалануу экономикасынын маңызын чечмелөөнүн үч концептуалдык ыкмасы аныкталган, алар: керектөөчү, сарамжалдуу жана жоопкерчиликтүү мамиле болуп саналат жана анын теориясы менен практикасынын өнүгүшүнө жараша бири-бирин алмаштырат.

2. Жаратылышты пайдалануунун концепциясы экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш болгон жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону туюндурган чарбакер субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары такталды, ага ылайык экономиканын социалдык-экологиялык өнүгүүсүнө системалуу көз караш калыптанды жана туруктуулук критерийи боюнча экономикалык тутумдун өнүгүү түрлөрүнүн матрицасы сунушталды;

3. Акыркы заманбап мамиленин негизинде жаратылышты пайдалануунун автордук аныктамасы чарба жүргүзүүчү субъектилердин айлана-чөйрө менен өз ара аракеттенүүсү катары берилген, ал экологиялык жоопкерчиликтин негизинде ишке ашырылууга тийиш жана жаратылышка аяр мамиле кылууну жана коргоону билдирет.

4. КРында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизминин өзгөчөлүктөрү: жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууну мамлекеттик каржылоого караганда жеке каржылоонун басымдуу болушу; токойлорду кыюуну кыскартууда жана корук аймактарды коргоодо мамлекеттик субсидиялардын негизги ролу; абага чыгындыларды жана 1-класстын калдыктарын азайтууда

коммерциялык экологиялык каржылоонун негизги ролу; токойлорду калыбына келтирүү, суу булактарынан суу алуу жана ченемдик тазаланган сууну агызуу көлөмү, зыяндуу заттарды, үчүнчү жана төртүнчү класстагы калдыктарды зыянсыздандыруу үчүн финансылык рычагдардын жоктугу белгиленген;

5. Жаратылышты пайдалануунун топтолгон жетишкендиктеринин өсүү темпи жаратылышты пайдалануунун топтолгон кемчиликтеринин өсүү темпине караганда тезирээк, ал эми жаратылышты пайдалануунун интегралдык натыйжалуулугу жогору деген тыянак чыгарылды. Бирок, 2022-2023-жылдары КРын туруктуулук критерийи боюнча өнүктүрүү (11,9% вариация менен орточо 74,8 баллды түзөт) анын интенсивдүү “жашыл” өсүшүнүн фонунда экономикалык тутумдун социалдык-экономикалык кризисинин түрүнө туура келет. Бул биздин өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутумдары теңдемсиз экенин көрсөтөт: социалдык (80,7 балл) жана экологиялык (79,2 балл) өнүгүү экономикалык (64,6 балл) өнүгүүдөн алдыда турат.

6. КРынын социалдык-экологиялык-экономикалык тутумун өнүктүрүүнүн сценарийлери жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу жана туруктуулугу позициясынан аныкталган. КРында жаратылышты пайдалануунун экономикалык, социалдык жана экологиялык туруктуулугу тең салмактуу боло турган жана ар бири 80 баллды түзгөн эң келечектүү сценарий сунушталат. Бул сценарий жеке экологиялык инвестицияларды 1819,30%га көбөйтүүнү, ошондой эле 2026-жылга чейин жаратылышты коргоого республикалык бюджеттен мамлекеттик каржылоону 96,14%га кыскартууну сунуштайт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөнүн негизги натыйжасы болуп КРында жаратылышты пайдалануунун анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу сарамжалдуу пайдалануу боюнча автордук мамиле иштелип чыккандыгында турат, бул үчүн төмөнкү практикалык сунуштар берилди:

1. КРында жаратылышты сарамжалдуу пайдаланууда сунушталган уюштуруучулук-экономикалык механизмдин өркүндөтүү максатындагы мониторинг жүргүзүүнүн логикалык схемасын колдонсо болот.

2. Өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык өнүгүүсүнүн натыйжалуулугун баалоо критерийлеринин тутумун жана жаратылышты пайдалануунун сарамжалдуулугун талдоо методологиясы сунушталган.

3. КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун алгоритми, анын ар бир баскычында (2026-ж., 2028-ж. жана 2030-жылдар) жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна мониторинг жүргүзүү үчүн көрсөткүчтөрдүн көзөмөлдүк маанилери жана сунушталган «Жол картасын» аймактардын туруктуу өнүгүүсүн баалоодо колдонгонго мүмкүнчүлүк берет.

Диссертациянын темасы боюнча жарыяланган эмгектердин ТИЗМЕСИ

1. Кунназаров А. Ы. Өлкөдөгү жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу [Текст] /Кунназаров А.Ы. Кадыров Ш.И./ «Вестник Баткенского государственного университета» №2, 2022, Баткен 2022г. стр. (36-38)
2. Кунназаров А.Ы. Өлкөнүн социалдык-экономикалык өнүгүүсүндө жогорку билим берүүнүн орду [Текст] /Кунназаров А.Ы., Гыязов А.Т. / «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» №2 Бишкек 2022г. (стр 85-87)
3. Кунназаров А.Ы. Динамика развития конкурентных отношений [Текст] /Кунназаров А.Ы., Кадыров Ш.И., Усонов М.М./ «Вестник Кыргызстана» № 1 (2) Бишкек 2022г. (стр 227-234)
4. Кунназаров А.Ы. Ишкердикте интеграциялык структуралар жана региондун экономикасын жогорулатуунун факторлору [Текст] /Кунназаров А.Ы., Попкова Е.Г., Усонов М.М./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» Бишкек №10, 2022г (стр 88-98)
5. Кунназаров А.Ы. Алгоритм организации и управление интеграцией предприятий в регионах Кыргызской Республики [Текст] Кунназаров А.Ы., Попкова Е.Г., Усонов М.М. «Вестник Кыргызстана» № 2 (2); Бишкек 2022г. (стр. 126-134)
6. Кунназаров А.Ы. Social Aspect of the Sustainable Development Risks: Social Support for Responsible Innovations vs. “Human Factor” as a Barriers on the Path of Their Implementation [Текст] /Kunnazarov A.Y., Juliana A. Kitsai., Elena A., Lesova and Lyudmila M. Lisina./ 07.06.2022Издательство Springer Pages 1-11
7. Кунназаров А.Ы., Атаандаштык мамилелердин өнүгүүсүнүн теориялык аспекти жана динамикасы [Текст] /Кунназаров А.Ы., Кадыров Ш.И., Усонов М.М. / «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» Бишкек 2022г. №7 (стр 154-158)
8. Кунназаров А.Ы. Методология социально-экономической оценки эффективности и устойчивости природопользования Кыргызской Республики [Текст] /Кунназаров А.Ы., Талантбеков Т.Т., Осмонов З.А./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 9; Бишкек, 2023 г. (стр. 180-183)
9. Кунназаров А.Ы. Айыл чарба экономикаын туруктуу өнүктүрүүдө экологиялык айыл чарбасынын ролу [Текст] /А.Ы.Кунназаров/ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 4; Бишкек, 2023 г. (стр. 180-183)
10. Кунназаров А.Ы. Цифровая трансформация в системе формирования конкурентных преимуществ предприятия [Текст] /А.Ы. Кунназаров А.А. Осмонов З.А./ Электронный научный журнал “Вектор экономики” № 10; 2023г.
11. Кунназаров А.Ы. Регион как объект управления в условиях неопределенности и усиления внешних воздействий природопользования [Текст] / Кунназаров А.Ы., Талантбеков Т.Т., А.Т.Гыязов./ «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана» № 9; Бишкек, 2023 г. (стр. 180-183)
12. Кунназаров А.Ы. Кыргыз Республикасынын жаратылышты пайдалануусунун тышкы таасирлеринин натыйжалуулугун региондук социалдык-экономикалык баалоо проблемалары [Текст] /Кунназаров А.Ы., Талантбеков Т.Т., Ногойбаева Р. К./ «Вестник Кыргызстана» № 2 (2); Бишкек 2023г.
13. Кунназаров А.Ы. Курчап турган чөйрөнүн булганышы жана Кыргыз Республикасынын региондорунун экономикасына тийгизген таасири. [Текст]

/Кунназаров А.Ы., Талантбеков Т.Т., Ногойбаева Р. К./ «Вестник Кыргызстана» № 2 (2); Бишкек 2023г.

14. Кунназаров А.Ы. Жаратылыш чөйрөсүнүн абалы жана эл аралык экономикадагы жаратылыш диалектикасы [Текст] / Кунназаров А.Ы., А.Т.Гыязов./ «Известия Вузов» № 1; Бишкек, 2024 г. (стр. 122-126)

15. Кунназаров А.Ы. Таштандыларды кайра иштетүү жана кайра колдонуу үчүн жаңы технологиялар [Текст] / Кунназаров А.Ы., А.Т.Гыязов., Усонов М.М./ «Известия Вузов» № 1; Бишкек, 2024 г. (стр. 122-126)

**Кунназаров Айбек Ысмайыловичтин 08.00.05 – тармактык экономика адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын изденип алуу үчүн «Кыргыз Республикасында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу» деген темада жазылган диссертациясынын
КЫСКАЧА МАЗМУНУ**

Негизги сөздөр: жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу, жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугу, жаратылышты пайдалануунун туруктуулугу, өлкөнүн социалдык-экологиялык-экономикалык тутуму, КРынын “жашыл” экономикасы.

Изилдөө объектиси: КРындагы жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу.

Изилдөөнүн предмети: КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу процессинде келип чыгуучу уюштуруучулук-башкаруучулук жана социалдык-экономикалык мамилелер.

Изилдөөнүн максаты: КРындагы жаратылышты пайдалануунун заманбап тажрыйбасын изилдөө жана анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу келечегин аныктоо.

Изилдөө методдору: системалаштыруу, классификациялоо, регрессиялык талдоо, имитациялык моделдөө, болжолдоо жана сценарийлерди талдоо, ошондой эле динамикалык талдоо методунун жана матрицанын негизинде жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун поликритериалдык баалоо боюнча атайын иштелип чыккан автордук илимий-методикалык ыкмасы.

Диссертациянын илимий жаңылыгы өлкөнүн социалдык -экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун системалуу түшүнүүнү калыптандырууда, КРында “жашыл” экономиканын улуттук моделинин өзгөчөлүктөрүн тактоодо, ата мекендик социалдык-экологиялык-экономикалык тутумунда жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин маңызын, ошондой эле КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу үчүн бул тутумду мамлекеттик жана корпоративдик башкарууну өркүндөтүү мүмкүнчүлүктөрүн ачып берүүдө турат.

Алынган натыйжалар: КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуунун келечеги негизделди, анын натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу аркылуу КРында жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун мониторингин жана башкарууну өркүндөтүү боюнча комплекстүү илимий-методикалык камсыздоо жана колдонмо сунуштар иштелип чыкты.

Колдонуу даражасы: Жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугун жана туруктуулугун жогорулатуу боюнча берилген сунуштар 2030-жылга чейинки мезгилде КРынын жаратылышты сарамжалдуу пайдалануу жаатындагы потенциалын ишке толук ашырууга мүмкүндүк берет.

Колдонуу чөйрөсү: берилген автордук сунуштар КРында жаратылышты пайдалануунун натыйжалуулугуна жана туруктуулугуна мониторинг жүргүзүү практикасын да, жаратылышты сарамжалдуу пайдалануунун уюштуруучулук-экономикалык механизмдин да өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кунназарова Айбека Ысмайыловича на тему «Повышение эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике», на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 – отраслевая экономика.

Ключевые слова: рационализация природопользования, эффективность природопользования, устойчивость природопользования, социо-эколого-экономическая система страны, “зеленая” экономика КР.

Объект исследования: повышение эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике.

Предмет исследования: организационно-управленческие и социально-экономические отношения, возникающие в процессе повышения эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике

Цель исследования: изучение современного опыта природопользования в Кыргызской Республике и определение перспектив рационализации повышения через повышение его эффективности и устойчивости.

Методы исследования: систематизация, классификация, регрессионный анализ, имитационное моделирование, прогнозирование и сценарный анализ, а также специально разработанный авторский научно-методический подход к поликритериальной оценке эффективности и устойчивости природопользования с опорой на метод динамического анализа и матричный метод.

Научная новизна состоит в формировании системного представления об эффективности и устойчивости природопользования в социо-эколого-экономической системе страны, уточнении специфики национальной модели «зеленой» экономики в КР, раскрытии сущности организационно-экономического механизма рационального природопользования в отечественной социо-эколого-экономической системе, а также возможностей совершенствования государственного и корпоративного управления данной системой для повышения эффективности и устойчивости природопользования в Кыргызской Республике.

Полученные результаты: обоснована перспектива, разработано комплексное научно-методическое обеспечение и прикладные рекомендации для совершенствования мониторинга и управления рационализацией природопользования в КР через повышение его эффективности и устойчивости.

Степень использования: Предложенные рекомендации повышения эффективности и устойчивости природопользования позволят наиболее полно реализовать потенциал КР в области рационализации природопользования в период до 2030 г.

Область применения: предложенные авторские рекомендации позволят усовершенствовать как практику мониторинга эффективности и устойчивости

природопользования, так и организационно-экономический механизм рационального природопользования в Кыргызской Республике.

SUMMARY

dissertation of Kunnazarov Aibek Ismayilovich on the topic “Increasing the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic” for the academic degree of Candidate of Economic Sciences in specialty 08.00.05 – industrial economics.

Key words: rationalization of environmental management, efficiency of environmental management, sustainability of environmental management, socio-ecological-economic system of the country, “green” economy of the Kyrgyz Republic.

Object of study: increasing the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic.

Subject of research: organizational, managerial and socio-economic relations arising in the process of increasing the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic

Purpose of the study: to study the modern experience of environmental management in the Kyrgyz Republic and determine the prospects for rationalizing the increase through increasing its efficiency and sustainability.

Research methods: systematization, classification, regression analysis, simulation modeling, forecasting and scenario analysis, as well as a specially developed author's scientific and methodological approach to polycriteria assessment of the efficiency and sustainability of environmental management based on the method of dynamic analysis and the matrix method.

The scientific novelty lies in the formation of a systematic understanding of the efficiency and sustainability of environmental management in the socio-ecological-economic system of the country, clarification of the specifics of the national model of “green” economy in the Kyrgyz Republic, revealing the essence of the organizational and economic mechanism of rational environmental management in the domestic socio-ecological-economic system, as well as opportunities to improve state and corporate management of this system to increase the efficiency and sustainability of environmental management in the Kyrgyz Republic.

Results obtained: the prospects have been substantiated, comprehensive scientific and methodological support and applied recommendations have been developed to improve the monitoring and management of rationalization of environmental management in the Kyrgyz Republic by increasing its efficiency and sustainability.

Degree of use: The proposed recommendations for increasing the efficiency and sustainability of environmental management will make it possible to fully realize the potential of the Kyrgyz Republic in the field of rationalization of environmental management in the period until 2030/

Scope of application: the proposed author's recommendations will improve both the practice of monitoring the efficiency and sustainability of environmental management, and the organizational and economic mechanism of rational environmental management in the Kyrgyz Republic.